

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUSOK ZSINATAI A 17–18. SZÁZADBAN

SIPOS GÁBOR

Az erdélyi reformátusok országos zsinata törvényhozó, egyházkormányzati és igazságszolgáltató intézményként működött az egyházszervezet legmagasabb szintjén, feladatai közé tartozott a lelkészi utánpótlás biztosítása a jelöltek vizsgáztatása és szolgálatra való ünnepélyes kibocsátása révén. Legfelső bírósággént döntött a lelkipásztorok tanbeli és fegyelmi ügyeiben, valamint a fellebbezett házassági perekben.

Ennek az intézménynek a kora újkori tevékenységéről szeretnék szólni a következőkben, remélve, hogy a fenti lexikonizű meghatározást kissé színesebbé és mozgalmasabbá tehetem.

Témaválasztásomat az erdélyi történetkutatásban az utóbbi negyedszázadban bekövetkezett kedvező változások tették lehetővé. Mindnyájunk atyamestere, Jakó Zsigmond örökké hangsúlyozta, hogy a múlt feltárásában elsődleges szerepe van az új források feltárásának és közzétételének, 1990 után pedig e munka intézményes keretei is megteremtődtek, többek között az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében. E fősodorba álltak be a református egyház történetének kutatói is, ma már tekintélyes könyvespolcot töltenek meg például az egyházmegyei jegyzőkönyvek kiadott szövegei.

Ami az egyház országos zsinatát illeti, a forrásadottságok itt sajnos rosszabbak. Tevékenységét az 1599-ben megkezdett vaskos jegyzőkönyvben foglalták írásba, a 18. század elején emellé újabb *protocollum*okat indítottak. E fontos, nem csupán az egyháztörténések érdeklődésére számot tartó forráscsoport 1849 januárjában Nagyenyeden elpusztult, a román ellenforradalmárok elől Marosvásárhelyre menekülő püspök ugyanis sorsára hagyta a vasalt iratládát.¹ Szerencsére a zsinati határozatokat nagyobb részét az egyházmegyei jegyzőkönyvekbe is bemásolták, majd a 18. században Bod Péter és Kónya Ferenc is kijegyezte a fontosabb döntéseket, a század közepétől fogva pedig az erdélyi reformátusok sajátos egyházkormányzati szervéhez, a Főkonzisztóriumhoz is eljutottak a *synodus* jegyzőkönyveinek má-

¹ MAKKAI Domokos: „Antal János erdélyi református püspök élete”. in *Nagy papok életrajza*, Budapest, 1877, 254; JAKÓ Zsigmond: „A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusok körében”, in *Uő.: Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, Kriterion, 1976, 116, 236.

solatai. Több mint két évtizeddel ezelőtt megindult gyűjtőmunkánkban főként ezekre alapoztunk, forrás-rekonstrukciónk eredményeképpen már forgatható a zsinatok első két kötete (a kezdetektől 1770-ig), a harmadik kötet megjelenése az idén várható.² Ennek alapján tervezem megírni a „generalis szent synodus” intézménytörténetét, mostani előadásom akár e reménybeli monográfia szinopszisének is tekinthető.

Régi szokás szerint évente két zsinatot tartottak az erdélyi reformátusok, egyet télen, egyet pedig nyáron, például 1606-ban januárban és júniusban. 1623-tól fogva azonban csak évente egyszer gyűltek egybe, mégpedig „a szokás szerint” Szentháromság vasárnapja utáni második vasárnapon, ugyanis a nyári gyűlés korábban is erre az időpontra esett. Kimondták ugyanekkor, hogy akár egy hétig is tarthat az ülés, a gyakorlatban azonban négy-öt napnál nem húzódott tovább. Kivételes esetekben, például püspökválasztás miatt más időpontokban is ülésezhetett a zsinat, 1738-ban Szigeti Gyula István püspök letartóztatása miatt el is maradt, 1757-ben pedig a pestisjárvány és a vesztegzárak akadályozták a megtartását. A válóperek tárgyában tartott rendkívüli zsinatok helyszínét néha a felperes határozta meg, mivel a költségeket is ő hordozta. Különleges esetekben, például fegyelmi ügyek tárgyalása végett csak részben gyűltek össze a zsinati atyák, az ilyen *semigeneralis*nak nevezett gyűlések határozatai is általános érvényűeknek számítottak.

A meghívókat mindig a püspök bocsátotta ki, megjelölve a helyet és az időt, valamint a prédikátorok nevét, akik a zsinat ünnepélyes kezdő istentiszteletén hirdették az igét.³ Az egyházmegyéknek és a kollégiumoknak címzett kéziratot meghívókat a 18. század közepe táján váltották fel a nyomtatványok, 1740-ből ismerjük a legrégebbit.⁴ A politikai körülményekre való tekintettel a Főkonzisztórium nem javallotta ezt az újítást, ennek ellenére Deáki Filep József püspök 1741-től többször is rendelt meghívókat a kolozsvári református nyomdától, ezek a székelyudvarhelyi traktus levelestárában maradtak fenn a szálás iratok között. Utóda, Borosnyai Lukács János 1749-ben visszatért a kéziratot meghívókhoz, hogy aztán 1761-től a nyomtatott körlevél váljék általánossá.

² *Erdélyi református zsinatok iratai*. I. 1591–1714; II. 1715–1770. Sajtó alá rendezte Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Ósz Sándor Előd, Sipos Gábor. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/1, 1/2.) Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016. A III. kötet megjelenése 2017 végére várható, a kiadvány azután kerül könyvárusi forgalomba. Előadásom főként e kötetekben közölt forrásokra alapozódik.

³ Egy korai példa Tofeus Mihály püspök 1681. május 9-én kelt meghívója (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 658, 8. cs. nr. 2066. Kettőbehajtott félv első oldalán, a negyedikén az enyedi esperesnek és lelkésztársainak szóló címzés. Kiadva: *Protestáns Közlöny* 1886. 428–429).

⁴ Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár (EREL), a kolozsvári ref. egyházköztség levéltára, fasc. X. lit. D. nr. 70 (nyomtatvány, a kolozsvári főkonzisztórium nyomda kiadványa).

Zsinatot kezdetben Marosvásárhelyen és Nagyenyeden tartottak, az évi egyeztetésre való áttérés után is e hagyományos helyszínek maradtak, 1637-ben hívták össze először más helységbe a *synodust*, mégpedig Désre. Négy év múlva Kolozsvárra hívta össze az atyákat Geleji Katona István püspök, kifejezetten a reformátusok itteni térnyerését hangsúlyozandó: „Ott Isten jóvoltából vallásunkon lévő első bírót érven, én is nagyságodnak és senior uraimnak tetszésekből azon esztendőben, úgymint anno 1641. ad 10. Junii Generalis avagy Provincialis Synodust oda convocálék, bocsátván ki disputatoria való theseseket a Szentírásból az isteni állatnak egységéről és annak személyeinek háromságokról.”⁵ Geleji nyilván egyeztetett a fejedelemmel a helyszínről, és a lelkészi vizsga vitatételeit is az unitáriusok anyavárosához igazította. A lelkészjelöltek disputációját és az ordinációt nem az óvári egykori domonkos templomban, hanem a sokkal reprezentatívabb Farkas utcai, akkor még épp nagyjavítás alatt álló templomban tartották. E században még Gyulafehérvárott, Küküllőváron, Székelyudvarhelyen, Radnóton és Tordán is egybegyültek egy-két alkalommal. A következő században aztán még változatosabbak lettek a helyszínek, az említettek mellett Széken, Déván, Magyarigenben, Bögözben, Etéden, Sárpatakon, Marosvécsen vagy Kézdivásárhelyen is tartottak közzsinatot, sőt egy alkalommal a Kolozsvár melletti kicsi falu, Ajtony is befogadta a gyűlést.

Feladatainak megfelelően két részre oszlott a zsinat, a lelkészavatást megelőző vizsga, majd az új prédikátorok ünnepélyes kibocsátása nyilvánosan, a templomban zajlott, míg az egyházi rendszabályok, az egyházkormányzati ügyek tárgyalása, a házassági perek ellátása meg a fegyelmi eljárások természetesen zárt körben folytak. Ez utóbbit, a parókián tartott zárt ülést *consistorium*nak hívták a kortársak, a fogalomzavar elkerülése végett nevezhetjük püspöki széknek. E párhuzamosan zajló kettős munkáról szóló konkrét adatok a 18. századból valók, utalásokból azonban sejtethető, hogy korábban is ezt a megoldást alkalmazták.

Kezdetben minden lelkész és iskolatanító kötelezően részt vett a *synoduson*, egyházmegyénként tízből két lelkész maradt hivatalból otthon, hogy az adódó egyházi cselekményeket, a kereszteleseket, házasságkötéseket vagy temetéseket a környékükön elláthassák. 1639-ben például a széki traktusban a zsinatot megelőző egyházmegyei gyűlésen név szerint meghatározták az otthon maradókat, a következő évben pedig megbüntették Nagybányai Kristóf szépenkerüszentmártoni lelkészt, „mivelhogy ez elmúlt Fejérvárat celebráltatott Generalis Gyűlésből vakmerőségéből, szántsándékkal kimaradott.”⁶ 1710-től fogva azonban, a református egyház védekezésbe szorulásának egyik jeleként, korlátozták a résztvevők számát, a traktusokból az esperes „harmadmagával” jelent meg, vagyis az egyházmegyei

⁵ GELEJI KATONA István: *Titkok titka*. (Gyulafehérvár 1645, RMNy, 2103) c. kötetének „az eretnekségnek eredetiről és terjedetiről” szóló előszavában.

⁶ EREL, széki egyházmegye levéltára, prot. I., 48.

jegyző és egy *assessor* kísérte, ez utóbbi a lelkészi vizsgán látta el a *cursor* (vizsgálóbiztos) feladatát. Egy-két iskolamester egészítette ki a küldöttséget, amelybe természetesen beletartoztak az illető egyházmegye lelkészjelöltjei (a *procedensek*) is. Az esperes és a főjegyző hivatalból a püspöki széken vett részt, a templomban zajló vizsgán és a lelkészavatáson bárki megjelenhetett, általában népes hallgatóságról szólnak a forrásaink.

Zárt ülésein igen változatos témákat tárgyalt a szinódus, a törvényhozás tekintetében az 1606-ban véglegesített Tasnádi Ruber Mihály-féle kánonokat említeném elsősorban, latin szövegét három traktus, a küküllői, a görgényi meg az udvarhelyi protokolluma őrizte meg egykorú másolatban, a székelyudvarhelyi jegyző magyar fordítással is kísérte a 45 cikkelyt.⁷

Fél évszázaddal később az új, Geleji-kánonok néven közismert törvénykönyvet hosszabb tárgyalások során véglegesítették, először 1647-ben a kolozsvári zsinaton vették sorba a 100 paragrafust – összeállításukat az előző évi szatmárnémeti nemzeti zsinaton vállalta fel Geleji Katona István püspök –, az erdélyi lelkipásztorok mellett a tiszántúliak és a tiszáninneniek is részt vettek a megbeszéléseken. „Ezen gyűlésnek alkalmatosságával – egykorú följegyzést idézve – a Farkas utcabeli megújított templom solennissime dedicáltatott.” A következő évben a Nagyenyeden tartott *synoduson* Bod Péter és Kónya Ferenc kivonata szerint „a száz kánon, főképpen azok, amelyek némely nehézségek miatt függőben maradtak volt, a nemrégiben tartott gyulafehérvári országgyűlésben a református rendekkel egyetértésre jutva, miután a kiigazítás megtörtént, helyben hagyattak.”⁸ 1649-ben a gyulafehérvári nyomda adta ki *Canones ecclesiastici* (Egyházi kánonok) cím alatt, függelékében a szatmárnémeti nemzeti zsinat határozatai is szerepelnek. A Geleji-kánonok Erdélyben és a Tiszántúli egyházkerületben 1882-ig voltak hatályban.⁹

E két zsinaton a törvénykönyv mellett a tervezett új *Ágenda* (a református is-tentiszteletek rendjét rögzítő szertartáskönyv) szövegét is véglegesítették, 1648-ban „négy egész napon át szorgalmasan átolvasták és jól meghányták-vetették, majd a hatvan jelenlevő egyhangú szavazattal és megegyezéssel elfogadta”, ennek ellenére nem lépett életbe, kiadása is elmaradt.

Európai egyháztörténeti szempontból is figyelemre méltók John Dury / Johannes Duraeus skót református lelkipásztornak a protestáns egyházak egységét szorgalmazó kérdéseire 1634-ben Gyulafehérvárott megfogalmazott válaszok, amelyeket a február 7-én tartott rendkívüli zsinati ülésen tárgyaltak meg. Geleji Katona István püspök mellett a gyulafehérvári *Academicum Collegium* három professzora, Bisterfeld, Alsted és Piscator, tíz egyházmegye esperese, valamint a

⁷ Székelyudvarhelyi egyházmegye levéltára, prot. I/2. (*Liber ecclesiae*, 1644) 3–14.

⁸ BOD Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. S. a. r. Buzogány Dezső, Sipos Gábor, Kolozsvár, 1999, 53.

⁹ [GELEJI KATONA István]: *Canones ecclesiastici* ... Albæ Juliæ, 1649. (RMNy, 2260).

fogarasi, a kükküllővári és az alvinci lelkipásztor írta alá a válaszokat.¹⁰ Forráskiadásunkban a latin szöveget Buzogány Dezső magyar fordítása kíséri, és tőle várjuk a traktátus dogmatikai és egyháztörténeti elemzését is.

Christoph de Rojas (vagy Roxas) y Spinola bécsújhelyi püspök az 1680-as években indította el a katolikusok és protestánsok békés újraegyesítését célzó mozgalmát, felhívása Erdélybe is eljutott. Apafi fejedelem parancsára Horti István püspök zsinati megbeszélés után írt válaszlevelet, Bod Pétert idézve „summája az: hogy a békességet igen szeretnék, s ha az megforrhatna, annak felette örvendénének, de azt az utat, amellyet avégre mutat a neostadi püspök, arra alkalmatosnak és elégségesnek nem látják, ahhoz a több reformátusoknak tetszések nélkül nem is szólnak.” Néhány év múlva újból szőnyegre került a téma, „1692-dik esztendőben a felséges Leopold császár levele mellett ez a keresztyéni megegyezés szóban forgott a gubernator úr parancsolatjából az avégre gyűjtetett papi gyűlésen, aholott azt válaszolták, hogy a több európai nemzetekben való, s nevezetesen a helvétziai reformata ekklezsiáknak fogják ebben példájokat követni.”¹¹

Némely esetben a tévtanokat hirdető lelkipásztorokat kellett megrendszabályoznia a zsinatnak, 1688-ban Seprődi (vagy Váradi) Mátyás lelkésznek hagyták meg kemény fenyegetés alatt, „hogy az ecclesianak utolsó állapottya felől, nevezet szerént a zsidóknak Canaán földére való külső carnalis restitutiojok (testi visszatérésük) felől való opinioit magának tartja, se együtt, se másutt, se titkon, se nyilván nem hintegeti.” Mivel tanait nem vonta vissza, Teleki Mihály tanácsúr börtönbe záratta, és a tanait követő prédikátor és iskolamester is büntetésben részesült.¹²

Az erdélyi református egyházban az 1730-as években jelentkeztek a remonstránsok, az általános kegyelem (*gratia universalis*) hirdetői, a zsinat és

¹⁰ *Concordiae inter evangelicos quaerendae consilia ...* H. n. 1654. (RMK, III., 1924) A–F₃, 22 levél. MTA Könyvtára, Régi Könyvek Gyűjteménye, RMIr, III., 952. Rozsondai Marianne osztályvezető szívességéből használhattuk ezt a ritka kiadványt. – „Franciscus Junius és David Pareus heidelbergi professzorok szorgalmazták írásaikban a lutheránusok és reformátusok közötti felekezeti békét. Hasonló szellemben tevékenykedett a skót John Durie (Duræus) is, aki 1631-től számos utazást tett a kontinensen.” Karl HEUSS: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, Osiris, 2000, 367.

¹¹ BOD Péter: *Smirnai szent Polikarpus, Avagy, Sok keserves háborúságok között magok Hivataljokat Keresztyéni Szorgalmatossággal Kegyesen viselő erdélyi református püspököknek historiájok*. Nagyenyed, 1766, 134. – Christoph de Rojas (vagy Roxas) y Spinola (Cristobal de Gentil de Rojas y Spinola) bécsújhelyi püspök az 1680-as években indította el a katolikusok és protestánsok békés újraegyesítését célzó mozgalmát. Lipót császár 1691. március 20-án felhatalmazta a reunió magyarországi és erdélyi terjesztésére. NAGY GÉZA: *A református egyház története 1608–1715*. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2008, II., 333–334; FORGÓ András: „...rediiit tamen vacuus...» Egyházegyesítési kísérlet a 17. század utolsó évtizedében”. *Egyháztörténeti Szemle*, 2009/ 1.

¹² MNL OL R 147, K. Papp Miklós iratai, 9. tétel, az erdélyi deputatio jegyzőkönyve, 71–77. Kiadva: *Történeti Lapok*, I., 1874, 453–454.

a püspök azonnal vissza is verte tanaikat. Nádudvari Sámuel nagyenyedi másodlelkész univerzalista tanait 1734 júniusában ítélte el a küüllővári szinódus, Nádudvari reverzálisában visszavonta elveit: „a leszűkített (részleges) kegyelem és az eleve elrendelés tanítását illetően szigorúan csak az Erdélyben bevett igazhitű tanhoz ragaszkodom, abban állhatatosan megmaradok, azt nyilvánosan vallom és vele egyetértek.” Prédikációit azonban továbbra is az eredeti felfogásában mondta el, hangsúlyozva, hogy meggyőződése a reverzális ellenére sem változott.¹³

Hollandiában is ugyanebben az időben került sor a dordrehti zsinat predestináció-tanításának felülvizsgálatára. Hermann Venema groningeni professzornak a kiválasztásról szóló remonstráns jellegű tanítását, amely az evangélium minden bűnös számára való felkínálását egyeztette a predestinációval, tanártársa, Antonius Driessen 1734-ben cáfolta meg. Driessen más fórumokon is megtámadta Venemát, sőt 1734 novemberében Erdélyben is nyomozást indított a megvádolt professzor tanítványainak esetleges heterodox nézetei ügyében. Bonyhai Simon György püspök 1735. március 14-én válaszolt Driessen professzornak, hivatalosan bizonyítva, hogy az arminianizmus gyanújába keveredett egykori franekeri hallgatók igazhitőségéhez semmi kétség sem fér, és amint a zsinat tárgyalásaiból kiderül, Erdélyben semmi gyanú sem merült fel Venema ellen.

Ebbe a sorba illeszkedik bele hét évvel később Huszti Andrásnak, a kolozsvári református kollégium első jogtudományi professzorának heterodoxia pere is, ő jogtudományi kézikönyvének *Oratio panegyrica* c. előszavában hirdetett univerzalista elveket. Írását egy szakértő bizottság vizsgálta meg, ennek jelentése került az 1742-ben Déván ülésű zsinat elé, amely Huszti szövegét „a SzentÍrásal és szent vallásunkkal ellenkező tévelygésnek” nyilvánította, a szerzőt pedig nézetei visszavonására ítélte.

Utoljára 1791-ben került a zsinat elé hasonló téma, Samuel Endemann német teológus dogmatikai kézikönyvének az enyedi és a székelyudvarhelyi kollégiumban való tanítását sérelmezték, mivel „tudománya ellenkezik Helvetziai Confessionkkal és Heydelbergai Catechesisünkkel, tanítván socinianismust, armenianizmust, pelagianizmust satöbbi.” Az érintett professzorok hosszas értekezésben védekeztek, az ügyet végül a Főkonzisztórium zárta le azzal, hogy más kézikönyv használatát javasolta.

A 17. század elején a *generális synodus* az erdélyi református anyaszentegyház konfesszionalizálódásához is hozzájárult, amennyiben 1620-ban a háromszéki egyházmegyékben betiltotta a régi gyakorlatot, mely szerint hitvallástól függetlenül választottak lelkipásztort a gyülekezetek, Bod megfogalmazása szerint „sokszor a község más valláson s másón volt a papja.”¹⁴

¹³ BOD (1766): 173–174.

¹⁴ Uo. 67.

1669-ben Apafi Mihály fejedelem a zsinat feladatává tette a református püspöknek alárendelt román görögkeleti egyház felügyeletét, oklevelében kötelezte a román püspököt, hogy „ha a román szinódus ülése befejeződött, vegyen maga mellé néhányat övéi közül, és jelenjen meg személyesen az igazhitű, evangélium szerinti református vallás magyar lelkészeinek zsinatán a püspök előtt főhajtásra, hogy egyrészt a maguk zsinatán hozott döntéseket időben alávehessék a vizsgálatnak, másrészt hogy az igaz vallás dolgait és az egyházi eljárásokat jobban megismerje, és utána ezeket övéivel is megismertethesse.” Ekkoriban Kovásznai Péter püspök legalább egy alkalommal részt kívánt venni a görögkeleti románok szinódusán (*marele sabor*), arról viszont nincs adatunk, hogy a román vladika az előírás szerint megjelent volna a református zsinaton.

Igen gyakran bocsátott ki a zsinat az igazi keresztyén magatartásra vonatkozó határozatokat, főként a 17. században, szorgalmazta az országos bűnbánatot, mérsékelte a cifrázkodást, a lakodalmakban és egyéb alkalmakkor való zenélést és táncot. Mindezek végrehajtásában a református fejedelmek karhatalmi segítségét igényelték, Bethlen Gábor ezt meg is ígérte, de azzal a megjegyzéssel, hogy csak legyen szívből jövő, töredelmes a bűnbánat, „nem sokat árt a muzsika”. Többször is elítélte az országban elharapózó káromkodást, amelyet egyébként a világi törvények is tiltottak, a vasárnapi két istentisztelet látogatását pedig erőteljesen szorgalmazta.

1643-ban a székely urak sajátos igényeire válaszul a zsinat leszögezte, hogy az újszülöttek megkeresztelését ne halogassák, a szertartás lehetőleg a templomban legyen, a halottak feletti harangozást mérsékelni kell, templomba pedig lehetőleg ne temetkezzenek, „mivel a templomok igazán nem holtaknak temető helyek, hanem az élőknek, gyülekezeteknek és az isteni szolgálatnak helye.”

A lelkipásztorok és családjuk mintaszerű magatartását, öltözködését, viselkedését a Geleji-kánonok is részletesen szabályozták, a kihágásokat pedig szigorúan büntette a zsinat. Ha egy prédikátor olyan cégéres bűnt követett el, amiért lelkészi jellegétől megfosztották, ennek jeléül a zsinat színe előtt elvagták a tógáját és a kalapját. E megszegényítés elől a delikvensek menekülni igyekeztek, a zsinaton jelen lévő iskolamestereknek épp az volt az egyik feladatuk, hogy ilyenkor résen legyenek, és visszatartsák a menekülőket. Kedvezményképpen szabóval bontatták fel a tóga varrását, így a posztót újra lehetett használni.

A válóperek esetében a zsinat volt a legfelső fórum, ahova az egyházmegyék parciális zsinatairól fellebbezni lehetett az ügyeket, a mágnások válóperei azonban eleve a zsinaton kezdődtek. A 18. század folyamán a *synodus* többször is kimondta és a Főkonzisztórium is megerősítette, hogy az egyházmegyei bíróságok csak nyilvánvaló házasságtörés esetén mondhatják ki a végső ítéletet, egyébként kötelező a fellebbvitel. Ezzel a Habsburg-kormányzat és az erdélyi római katolikus püspökség egyre erősödő nyomását próbálták kivédeni, amely a református válóperek korlátozását célozta.

A zsinat nyilvános része, a prédikátorjelöltek több napig tartó vizsgálja egyfajta továbbképző tanfolyamnak számított mind a résztvevő lelképásztorok és iskolatanítók, mind a felsőbb osztályos kollégiumi diákok, mind pedig a helybéli vagy messzebből jövő érdeklődők számára. Időnként magukat a hivatalból jelenlevőket is figyelmeztetni kellett kötelességeik teljesítésére. 1634-ben és 1635-ben kötelezte a zsinat a lelkészeket és iskolatanítókat, hogy legyenek jelen a templomban: „Miután évente megrendezett gyűlésünknek nem épp legutolsó célja az, hogy gyakoroljuk és felkészüljünk a hittételek dogmatikai megvitatására, ellenfeleink ellen, azt a határozatot hoztuk, hogy mind az egyházközségek lelkészei, mint az iskolamesterek a vizsgákon fölös számban legyenek jelen, és a vizsgák ideje alatt ne kószáljanak a piacokon, vagy ne rejtőzzenek el szállásukon, annál kevésbé dorbézoljanak a csapszékeken.” Ami a kollégiumok felsőbb osztálybeli, teológus hallgatóit illeti, a disputák formájában megrendezett vizsgán ők töltötték be az opponensek szerepét, alaposan felkészülve az előre kijelölt dogmatikai kérdésekből, számukra a részvétel a szakmai képzés részének számított. Így jelent meg Kovásznai Sándor marosvásárhelyi diákkorában két ízben is a zsinaton, 1753-as enyedi szereplésekor egy jelenlévő nemes ember meg is dicsérte.¹⁵ A disputákra beosztott opponensek között a lelképásztori pályára készülő deákok mellett a kollégiumban tanuló főnemesi ifjak is szerepeltek, számukra a részvétel a nyilvános fellépés gyakorlását jelentette. Ezt egyébként az 1760-as években a zsinati meghívók külön kiemelték, a kollégiumok tógás deákjai mellett a főnemesi ifjaknak is feladatául szabva a vitában való részvételt.

A procedensek vizsgájának ünnepélyességét a 17. században alkalmanként a fejedelem jelenléte is emelte. Milotai Nyilas István a *Speculum Trinitatis* című művének előszavában dicsérte meg Bethlen Gábort: „Fölségednek is tisztességes jó híre, neve megmarad, hogy sohult itt Erdélyben a fölséged birodalmában olykor közönséges Synatt yok nem lehetett az evangelicus egyházi szolgáltnak, melyben fölséged be nem ment volna, és a Szentírásból álló exament, mely indíttatott az egyházi szolgáltra kibocsátandóknak próbálásokra, nagy figyelmesen nem hallgatta volna.”¹⁶ Még tisztázásra vár, hogy melyik gyűlésen/gyűléseken vett részt Bethlen, 1619-ben viszont a zsinat országos bűnbánat-tartásról szóló határozatait küldöttség vitte Küküllővárról a gyulafehérvári palotába. Öreg Rákóczi György három ízben is részt vett egyháza zsinatán, 1641-ben Lorántffy Zsuzsanna és az ifjú Rákóczi Zsigmond társaságában kísérté figyelemmel a lelkészi vizsgát, „kezdetitől fogva mind végéig, úgymint negyed egész napestig minden unalom nélkül napjában kétszer.” Apafi Mihály fejedelem tudtommal nem vett részt a zsinatokon, kivéve

¹⁵ KOVÁSZNAI Sándor: *Az ész igaz útján*. S. a. r. Kocziány László, Bukarest, Kriterion, 1970, 100–101.

¹⁶ A *Speculum Trinitatis* (Debrecen, 1622, RMNy, 1262) 1622. január 17-én keltezett, Bethlennek szóló ajánlásában.

az 1673-as radnóti gyűlést, amikor az újító eszmék terjesztésével vádolt puritánus lelkészek és professzorok, Dési Márton, Pataki István, Csernátóni Pál és Hunyadi Pál ügyét tárgyalták. Ekkor azonban a lelképásztorok a templomban gyűltek össze a fejedelem képviselője, Rhédei Ferenc elnökletével, Apafi és a református főurak pedig a kastélyban tárgyalták meg a zsinati atyák döntéseit. A 18. században a fejedelem egyházvédő szerepét felvállaló Főkonzisztórium a főúri és a nemesi rendből küldött egy-egy képviselőt a *synodus*ra, általában a kitűzött helyszínhez közel lakókat bízva meg e feladattal.

A lelképásztori pályára készülők, akár külföldi egyetemekről jöttek haza, akár itthoni tanulmányaikat végezték be, először egy-egy gyülekezeti vagy udvari lelkészi állást foglaltak el az illetékes esperes tudtával vagy a támogató főúr meghívására, azzal az ígérettel, hogy a legközelebbi zsinaton vizsgára állnak, és annak sikeres letétele után fölszenteltetik magukat. Fontosnak érezte az egyház a befogadó gyülekezet támogatását, ezért már az 1619-es zsinat előírta, hogy a procedensek eklézsiájuk egy-két képviselőjének kíséretében jelenjenek meg a gyűlésen, akik szabályos felavatásuknak tanúi lehetnek. 1653 novemberében a kolozsvári szász református gyülekezet másodlelkészének, Jacobus Merkeliusnak az ordinálására az egyházközség főgondnoka, Várad Miklós szekerezett „Enyedre a generalis papok gyűlésére nyolc personakkal együtt.” Pataki István nemrégiben meghívott radnóti prédikátor 1675 júniusában utazott a marosvásárhelyi zsinatra, az udvarbíró adott alája lovat, útiköltséggel is ellátta, kísérőül pedig egy szabadost rendelt melléje.

Kezdetben hitviták mintájára tartották a vizsgát, a vitapartnerek a kollégiumok teológiát hallgató diákjai, illetőleg az előző évben fölvatott ifjú lelképásztorok közül kerültek ki, a vita témáját a II. Helvét Hitvallás két-három fejezete képezte, ezt a meghívóban is feltüntették. Némely esetben „élesben” zajlott a vita, a nevezetes 1641-es zsinaton, Bod Péter szerint, „a fejedelem parancsolatjából jelen kellett lenni az unitarius professoroknak és tudósoknak, hogy opponáljanak.” Később, a 18. század utolsó évtizedeiben rátértek a korszerűbb, a teológia különféle ágaira (bibliai nyelvek, dogmatika, egyháztörténet) kiterjedő kérdező módszerre.

A zsinat nyilvános részének lefolyását 18. századi forrásokból ismerjük, de valószínűleg korábban is ezt a rendet tartották, ugyanis a tiszántúliak 1629-ben tartott várad *synodus*án ugyanezt a rendtartást állapították meg.¹⁷

Szombaton délután érkeztek a zsinati atyák és az ifjú lelkészjelöltek a zsinat helyszínére, vasárnap reggel a résztvevők a püspök szállása előtt gyülekeztek, onnan vonultak ünnepélyesen a templomba. Az istentisztelet a meghívóban feltüntetett lelképásztor igehirdetésével kezdődött, majd a püspök „az alkalmatossághoz képest szép könyörgést tett, annakutánna rövid beszédekkel előadta, minémű két okokra

¹⁷ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, I. 1. a) 2. zsinati jkv. 1629. Az adatot Dáné Veronkának köszönöm.

nézve gyülekeztek egybe, úgymint az ecclesiai dolgoknak igazítására, a kibocsátandó papoknak felszentelésére nézve”. A szószékről felolvasta az ordinálandó ifjak nevét, a névsort általában még szombaton állították össze, előre téve az akadémia jelöltekét. Ezután mindegyik procedens beadta ajánlólevelét a főjegyzőnek, aki fel is olvasta azokat. A püspök kezdte meg a vizsgáztatást, majd a disputációk vezetését átadta az előre kijelölt vizsgálónoknak, valamelyik kollégium teológiai professzorának, és kivonult a templomból az esperesek kíséretében a zsinati *consistorium* (püspöki szék) ülésére, az egyházmegyéből jött vizsgabiztos lelképászorok természetesen a templomban maradtak. Vasárnap délután általában a vizsgázást hallgatták az atyák, majd hétfő reggel folytatódott a *consistorium* a parókián, a vizsga pedig a templomban.

Ugyanígy zajlott a következő napokon is, és amikor a vizsgálónok jelezte a vizsgáztatás végét, a püspöki szék tagjai is bevonultak a templomba az ünnepélyes kibocsátásra. A püspök kikérdezte a vizsgabiztosokat és az elnököt a jelöltek szerepléséről, és a sikeresen vizsgázott ifjak előálltak a kibocsátásra. Előtte a püspök „szép hosszas peroratioval elsőbben a papi szent hivatalnak méltóságát, annakutánna a világtól való szokott megvettetését adta elő a procedenseknek, egynéhány kérdéssel kényszerítvén, hogy ha a proponált gyalázatokra, szenvedésekre kötelezik-e magokat, aki félelmes szívű, térjen vissza.” Az ifjak vállalták a lelkészi sorsot, utána pedig a püspök vigasztaló beszédet intézett hozzájuk, majd az eskütétel következett, ezt térdelve mondták a jelöltek. A püspök és az esperesek kézzel áldották meg az ifjú lelkészeket, a gyülekezet pedig a *Jövel Szentlélek Úristen* kezdetű énekkel vett részt a szertartáson. Utána az Apostoli Hitvallás eléneklése következett, majd a püspök hálaadó imával zárta a szertartást, és köszönetet mondott a zsinattartás támogatóinak.

A fölavatott ifjú lelkészek latin nyelvű bizonyítványt, úgynevezett formatát kaptak a főjegyző aláírásával, a nyomtatott űrlap a református nyomdában készült, a neveket kézzel töltötték ki. A legkorábbi ismert formata Tofeus Mihály püspök idejéből való.

A lelkészjelöltek felkészültségét ellenőrizni hivatott disputát egy-egy tudatlanabb ifjú akár meg is kerülhette. Hermányi Dienes József az édesapjával, Hermányi Péter esperessel együtt vett részt a radnóti zsinaton 1721-ben, s meglepve tapasztalták, hogy az egyik procedens egyszer sem felelt, de a többivel együtt térdre hullott, letette a papi esküt, „a formatát is szaporán kiváltá”, és boldogan ellovagolt. Mire Péter esperes megjegyezte: „Azt a tudatlan ifjat nem felszentelők, hanem csak felkafányozók.”¹⁸

¹⁸ *Hermányi Dienes József szépprózai munkái.* S. a. r. S. Sárdi Margit, Budapest, Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó, 1992, 253–254.

A zsinat jegyzőkönyvét a *generalis notarius* vezette, a vaskos kötetet azonban csak az ülések idején vehette kézbe, az egyébként a püspök őrizetében állott. A különféle határozatok, válóperes és egyéb ítéletek kiadása szintén a főjegyző hatáskörébe tartozott.

A zsinat és a Főkonzisztórium viszonya vonatkozásában a határozatlan mellérendelésből rövid időn belül fölérendelés alakult ki az utóbbi javára. A zsinatokon jelen levő főtanácsi küldöttek például nem csupán részt vettek a tanácskozásokon, hanem előzetesen írásban átnyújtották a Főkonzisztóriumtól megtárgyalásra ajánlott ügyeket a határozati javaslatokkal együtt, sőt némely esetben a zsinat helyét és a résztvevők számát is a főgondnokok határozták meg.

Ami az Egyházfőtanácstól megtárgyalásra ajánlott ügyeket és határozati javaslatokat illeti (országos böjt megtartása, botránkoztató életű lelkészek fegyelmezése, a papságra felszentelendők szigorúbb megválogatása, az ifjúság katekizációjának újraindítása stb.), a *generalis synodus* általában a javaslatok értelmében határozott, a végrehajtáshoz adott esetekben szükséges világi karhatalmat azonban a főcuratoroktól kérte. Levélváltásaik hangneme részben e kialakuló alá-fölé rendelést tükrözi, de nem hiányzik belőle – noha némelykor csupán óhajként – a közös szent célért együttműködő testületek kölcsönös tisztelete és megbecsülése sem.